

Lányi Gusztáv

CANTATA PROFANA – ÉRTELMEZÉSEK

– kor- és kórdiagnózisaimból –

[DOI 10.35402/kek.2020.5.16](https://doi.org/10.35402/kek.2020.5.16)

Absztrakt

Tanulmányom Bartók Béla *Cantata profana* című művének vázlatos elemzése, elsősorban a mű szövegét képező ballada, a „Szarvassá vált fiúk” népmesei és mitológiai szimbólumrendszere üzenetének értelmezésével. Arra teszek kísérletet, hogy a hagyományos, azaz a felszínesen konvencionális Bartók-apológián túllépve, a pogány kantata mélyebb rétegeit is megközelítsük. Amellett érvelek, hogy Bartók Béla elsősorban nem a fejlett nyugati civilizációtól meggyötört modern ember meneküléséről szól, hanem könnyörtelenül diagnosztizál: a modernitás világa (ön)pusztító.

Abstract

CANTATA PROFANA – INTERPRETATIONS

My study is a sketchy analysis of Béla Bartók's *Cantata profana*, primarily the ballad that forms the text of the work, interpreting the message of the folk tales and mythological symbol system of the "Boys Become Deer". I make an attempt to approach the deeper layers of the pagan cantata, going beyond the traditional, i.e. superficially conventional Bartók apology. I argue that Béla Bartók's work is not primarily about the escape of

the modern man tormented by advanced Western civilization, but mercilessly diagnoses: the world of modernity is (self-) destructive.

Az alábbi vázlatok elsősorban a „Szarvassá vált fiúk” szövege – s kevésbé magának a Bartók-zene-mű zenei/szerkezeti sajátosságai – alapján kísérli meg értelmezni a mű összetett jelentésvilágát.

Röviden a történet:

A mű egy öregemberről és kilenc fiáról szól. Az öregember állandóan vadászni jár, és a gyerekek is ezen nőnek fel. Egy napon, amikor egyedül maradnak, ők is szarvassá változnak. Amikor az apjuk észreveszi ezt, arra kéri őket, hogy jöjjenek vele haza, de a kilenc szarvassá vált fiú már nem megy többé haza.

Hát ez bizony így semmi!

Nézzük tehát magát a szöveget:

Volt egy öregapó,
Volt néki, volt néki
Kilenc szép szál fia,
Testéből sarjadzott

Szervátiusz Jenő: *Cantata profana*¹

1 <http://www.varmegyegaleria.hu/wp-content/uploads/2009/07/reszlet.jpg>

Szép szál kilenc fia.
Nem nevelte őket
Semmi mesterségre,
Szántásra-vetésre,
Ménesterelésre,
Csordaterelésre;
Hanem csak nevelte
Hegyet-völgyet járni,
Szarvasra vadászni.

Az erdőket járta, hej-haj!
És vadra vadászott, hej!
Kilenc szép szál fiú.
A vadra vadásztak;
Annyit barangoltak,
És addig vadásztak,
Addig-addig, mígnem
Szép hídra találtak,
Csodaszarvasnyomra.
Addig nyomozgattak,
Utat tévesztettek,
Erdő sűrűjében
Szarvasokká lettek;
Karcú szarvasokká váltak
Erdő sűrűjében.

Hej, de az ő édes apjok
Várással nem győzte,
Fogta a puskját,
Elindult keresni
Kilenc szép szál fiát.
Reátalált a szép hídra,
Hídnál csodaszarvasnyomra;
Szarvasnyom után elindult,
El is jutott hús forráshoz,
Hús forrásnál szarvasokhoz,
Féltérdre ereszkedett,
Hej, egyre rá is célzott.

De a legnagyobbik szarvas
– Jaj, a legkedvesebb fiú –
Szóval imígy felele:
„Kedves édes apánk,
Ránk te sose célozz!
Mert téged mi tűzünk
A szarvunk hegyére,
És úgy hajigálunk
Téged rétről rétre,
Téged kőről kőre,
Téged hegyről-hegyre,
S téged hozzávágunk
Éles kősziklához:

Ízzé-porrá zúzódsz
Kedves édes apánk!

Az ő édes apjok
Hozzájuk így szólott,
És híva hívta,
És őket hívó szóval hívta:
„Édes szeretteim,
Kedves gyermekeim,
Gyertek, gyertek haza,
Gyertek vélem haza,
Jó anyátok vár már!
Jöjjetek ti vélem
A jó anyátokhoz,
A ti jó anyátok
Várva vár magához.
A fáklyák már égnek,
Az asztal is készen,
A serlegek töltve,
Az asztalon serleg,
Anyátok kesereg;
Serleg teli borral,
Jó anyátok gonddal.
A fáklyák már égnek,
Az asztal is készen,
A serlegek töltve...”

A legnagyobb szarvas,
– Legkedvesebb fiú –
Szóval felelvén
Hozzá imígy szóla:
„Kedves édes apánk,
Te csak eredj haza
A mi édes jó anyánkhoz!
De mi nem megyünk!
De mi nem megyünk!
Mert a mi szarvunk
Ajtón be nem térhet,
Csak betér az völgyekbe;
A mi karcú testünk
Gúnyában nem járhat,
Csak járhat az lombok közt;
Karcú lábunk nem lép
Tűzhely hamujába,
Csak puha avarba;
A mi szájunk többé
Nem iszik pohárból,
Csak hűvös forrásból.”

Volt egy öregapó,
Volt néki, volt néki
Kilenc szép szál fia,

Nem nevelte őket
Semmi mesterségre,
Csak erdőket járni,
Csak vadat vadászni,
És addig-addig
Vadászgattak, addig:
Szarvassá változtak
Ott a nagy erdőben.
És az ő szarvuk
Ajtón be nem térhet,
Csak betér az völgyekbe;
A karcú testük
Gúnyában nem járhat,
Csak járhat az lombok közt;
A lábuk nem lép
Tűzhely hamujába,
Csak a puha avarba;
A szájuk többé
Nem iszik pohárból,
Csak tiszta forrásból”.¹

1. A hagyományos, azaz a felszínesen konvencionális Bartók-apológiát követő értelmezés

Ez így már nem egyszerűen egy „történet”, hanem: *ballada*. Ebből a *balladás szövegből* kiolvasható egy elsüllyedt/elsüllyedő világ látomása, a szörnyű huszadik századi valóságból való egyedül lehetséges megszabadulás, a természettel való azonosulás példázata, valamint Bartók hitvallása, a népek testvérré válásának eszméje.

A *Cantata profana* tehát nem (lenne) más, mint Bartók Béla menekülése az erőszak és az emberség megcsúfolásának világából az ősi primitív világba, az ősrendetegbe, a szabad életbe, a *tiszta forrásokhoz*.

A politikai/ideológiai sémát domborító értelmezésekben ehhez még hozzá szokás tenni: a *Cantata Profana* egész jellege, mondanivalója, román népköltészeti alapja szemben állt a kor hazai közhangulatával. Az ősbemutatóra nem is Magyarországon, hanem 1934-ben, Londonban került sor. A *Cantata Profana* szintézisét adja mind az európai hagyományoknak, mind a különböző népi hagyományoknak.²

1 <http://www.tarjanz.eu/libretto/szovegek/oratoriumok/cantataprofana.txt> – Itt hallható is a szöveg Bartók Béla előadásában: <https://www.youtube.com/watch?v=an0uNmwrRSkw>

2 <http://lib.ke.hu/index.php/hu/component/content/article/785-bartok-bela>

Kiváló! Csak hát ez így nagyon felszínes. Afféle digitális/virtuális térben lebegő lexikon-szócikk/információ: tudálekos semmi.

2. Pogány kantáta

„Pogány mítosz és a biblia, román népballada és Johann Sebastian Bach, őskori jelképek, barokk formák és 20. századi ars poetica. Mi minden található azokban a ritka, nagy pillanatokban, amikor remekmű születik! Vajon körülötte és utána ki emelte a tekintetét ilyen messzeségek felé, melyik életmű fogta át ilyen teljesen az Időt és a Teret, az ember ösztönvilágát, történelmét, sorsát, hitét? A Máté passióra hivatkozunk, de a jólismert szólamindákból Bartók partitúrájában, ebben a pogány kantátában az őstermészet képe bontakozik ki, először maga az erdő születik meg”.³

A „*pogány kantáta*” nekem is tetszik, de a lelkes Bartók-apológia miatt az „őstermészet” csak valami rejtélyes „erdő” marad.

Van-e, lehetséges-e valami mélyebb interpretáció?

3. Bartók nem menekül, hanem könyörtelenül diagnosztizál: a modernitás világa (ön)pusztító

Mit jelent hát a szarvassá változás folyamata?
VISSZAZÜLLÉST!

Visszazülleszt egy korábbi létállapotba. A társadalmi státus elvesztését, pusztulást, aminek ok-okozati viszonylatában a szülő és a gyermek, a gyermek és a közösség viszonyának megromlása áll(t).

A szarvasokká vált fiúk az erdő sűrűjében valójában nem ízlelték meg a tiszta szabadságot, és nem azért váltak szarvasokká, hogy ne kelljen többé visszatérniük a beszennyezett, undorító emberi világba. *A kilenc fiú ugyanis nem hős, hanem áldozat*. Bukásuk mögött nem áll semmilyen magasztos cél. Közösségüktől elidegenedett, elrugaskodott viselkedésükkel úgy gondolták/gondolhatták, hogy tettüknek, ellenzett életmódjuknak nincs, és nem lehet sem határa, sem következménye.

Mi történt?

A szarvassá válásnak (egy ősbibliai állapotba való visszatérésnek) pragmatikus, érzelmi, társadalmi

3 Kroó György: *Bartók kalauz.* Budapest, Zeneműkiadó, 1971:51.

okai vannak. Az első az apa szülői kötelességeinek elmulasztását jelenti: „Nem nevelte őket / Semmi mesterségre, / Szántásra-vetésre, / Ménesterelésre; / Csordaterelésre; / Hanem csak nevelte / Hegy- völgyet járni, / Szarvasra vadászni.” A vers záró sorai- ban: „Csak erdőket járni / Csak vadat vadászni”.

Az apa a két ősi mesterség (állattenyésztés, föld- művelés) közül egyikre sem nevelte/oktatta fiait, hanem egy megelőző társadalmi állapot (a gyűjtő- gető-vadászó életmód) szintjén hagyta őket. A fiúk épp ezért a közösségi fennmaradás pragmatikája ér- telmében társadalmilag deviánssá, szenvedélyük rab- jaivá, haszontalanná, saját üldözöttjeikhez (a vadak- hoz) hasonlatossá váltak; *visszaüüllöttek* egy korábbi létállapotba, s mivel egynemű csoport maradtak, a közösségi fennmaradása érdekében szükséges utódo- kat sem biztosították: sorsuk a biztos pusztulás.

A szarvassá válás érzelmi kiváltó oka a szülői, mindenekelőtt az anyai átok. Ez az anyai átok a ballada-történet szövegében ugyan nem kimon- dott, ám nagyon is sejtetett előzmény és egyben következmény: „Anyátok kesereg”. Az anya ugyanis felismeri a fiúk viselkedésének társadalmilag anak- ronisztikus, egzisztenciálisan pusztító mivoltát, s megátkozta fiait, amikor azok semmibe vettek minden más emberi foglalatosságot, kötődést, szü- lői intelmet, s folyton csak vadászni jártak. A népi hiedelem szerint az anyai a legerősebb átok. A szar- vassá válás társadalmi kirekesztettséget is jelent: erre utal – egy kiváló elemzés szerint⁴ – a ruhától való megfosztottság állapota: „A mi testünk nem tűr / fonott-szövött inget, / A mi lábunk nem lép tűzhely hamujába / csak levelés ágra”.

3.1. *A szarvassá változott fiúk történetének ana- lógiás kötődései: tékozló fiú és/vagy szarvassá válto- zott fiúk.* – A két történetben ellentétes mozgások figyelhetők meg: mind a két történetben a fiú/k kapcsolatba kerül/nek az állatokkal. A tékozló fiú disznók közé vegyül, de nem eszik meg a disznók, mint a közmondás tartja, talán azért, mert ennek veszélyét időben felismeri. A vadászó fiúkat viszont felfalja a szarvas üldözésének szenvedélye, függővé váltak. A rábeszélés sem érzelmileg, sem spirituáli- san nem hatott. A tékozló fiú ellenben maga jött rá a családból való kiszakadás meg gondolatlanságá- nak vétkére: önkéntesen és mély, ismételt alázattal, megbánással tért vissza atyja házához.⁵

4 Balázs Lajos: *Rituális szimbólumok a székely-magyar jelképkultúra világából*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2012:326.

5 Uo., 331. old.

3.2. *„Szarvasfiúk”: öregedő, nőtlen férfiak = a terméketlenség* – A szarvassá vált fiúk története a paraszti közösség vénlegényeinek helyzetéről (is) szól. A „szarvasfiúk” az öregedő, nőtlen férfiaknak a falusi-paraszti társadalomból való kirekesztettsége kegyetlennek tűnik ugyan, de a közösség fennma- radásának pragmatikus filozófiájával van összhang- ban: ők azok, „akik nevét nem viseli gyermek, akik a közösség perifériájára sodródnak, majd a kocsmá- ban, bárókban, korunk sötét erdeiben külön ve- rődve italoznak, nem tartoznak sem a legény, sem a házasemberek társadalmába, alkohol (kábítószert) függővé válnak, akárcsak szarvas-függővé váltak a csak szarvast üldöző kolindabeli fiúk”.⁶ – A balladás szöveg szimbolikus ereje tehát egyetemes is tágtítja a terméketlenség pszichológiáját: a személyes és a közösségi/társadalmi életben maradás organikus és transzcendentális üzenetét és törvényeit közvetíti a mindenkori jelennek.

4. „Nem mentünk haza...”

Csoóri Sándor a „szarvasfiúk” bolyongásában, számkivettségében éppen ezt az egyetemes – és persze mindenekelőtt: magyar – otthontalanságot látja/láttatja:

„Nem mentünk haza ma sem,
nem mentünk haza, fiúk.
Hiába sikálta el anyánk a késeket,
hiába mosta le
a görcsös asztalt.
Átmetszett nyakkal,
vére iszapjában
hiába jaidult föl a lúd.

Nem is üzentünk,
nem is írtunk –
mintha árvíz sodorta volna el kezünket.
Húsvét nem húsvét többé,
a kisöpört ház
nem a mi házunk”.⁷

6 Uo.: 334. old. – Lásd még Bence Erika: Bartók nem menekül! *Magyar Szó*, 2013. augusztus 13. – http://www.magyarso.com/hu/2063/kultura_irodalom/100197/Bart%C3%B3k-nem-menek%C3%BCI!.htm#f_2_c

7 Csoóri Sándor: *Cantata profana* (részlet). Bartók Béla emlékére. In *Csoóri Sándor válogatott versei*. Budapest, Unikornis Kiadó, (Csoóri Sándor életműsorozata), 1998.

5. „Hüvös” vagy „tisztá” forrás?

Ezt az egyetemes otthontalanságot még Bartók sem merete vállalni vagy kimondani. Közismert ugyanis az a filológiai tény, hogy Bartók – aki maga fordította az eredeti román szöveget – a ballada szövegében előbb „hüvös forrás”-t ír, majd a befejezésnél, nyilvánvalóan a mondandója hangsúlyozása szándékával, „tisztá forrás”-ról szól. Ez afféle egyetemes humanizmus – (gyenge) remény a reménytelenségben. Bartók ugyanis tisztában volt a veszteség mértékével és jellegével is. Erre utal, többek között, a mű első részének elején hallható, mintegy a múltba visszautaló – de nem nosztalgiasan visszarévedő – (elvesztett) világ/hagyomány = *a transzcendentális és organikus gyökereketeljeség*: Bach Máté passiójának nyitókórusára emlékeztető *passió-szerű* dallam/világ.

A Bartók-mű: *profán kantáta*. Szándékos el-
lentmondását ezért az utókor – az utókori többségi elfojtásnak engedve – *nem a konfliktust végletesen kifizető ellentmondás, hanem valamiféle (gyenge) humanista remény apológiája felé billentve* úgy véli: a *Cantata Profana* nem más, mint a pogány karácsonyi mondakör (román) népi szövege alapján *a természeti világ tisztaságát áhító, a társadalomból kilépő, menekülő fiúkból lett (internacionálissá is változó) csodaszarvasok meséje*.⁸

Ez a gyenge humanizmus felszínes apológiája – persze így is lehet érteni a *Cantata Profanát*.

A *Cantata Profana* azonban POGÁNY KANTÁTA: *pogány – és mégis kantáta!*

Azért (is) kell/érdemes meghallgatni magát a zeneművet is⁹ – és nem pusztán a szövegre hagyatkoznunk –, mert Bartók átfogó világszemlélete végül is leginkább a zenéjében öltött hangzó testet: organikus és, mondhatni, transzcendáló teljességet – *profán teljességet*. A széttört egész minden következményét, a megváltás nélküli reménytelen reményt szólaltatja meg. Pontos *kórdiagnozist* bemutatva/feltárva – ez (is) lélek/gyógyászat.

Utószó

*A szem: a lélek tükre.*¹⁰

Ha Bartók Béla szemébe nézünk – még így a fényképe közvetítésével a sok évtizedes távolból is vissza- és rátekintve erre az arcra –, akkor mindegyiknek az ő személyének = személyiségének szugesztív erejét/sugárzását érzékelhetjük:

a megváltás nélküli
reménytelen remény
hideg vulkánját
látom izzani ebben a tekintetben.¹¹

8 Palkó István: Bartók Béla Cantata Profaná-jának szövegéről http://adattar.vmmi.org/cikkek/10145/hid_1972_07-08_08_palko.pdf

9 Például itt: <https://www.youtube.com/watch?v=6aj61iLxDFM> – annak ellenére, hogy a bevezető képi illusztrációk töményen giccsesek (a Dunatévésektől csak ennyire tellett?). A „zöld” erdő/k iránti urbánus vágyak projekciója, az írásomban kritizált „tisztá forrás” metafora/szimbólum látványos bizonyítéka.

10 http://jelesnapok.oszk.hu/prod/SZERKEZET/03marcius/m_unnepek/m25_bartokbela/tn_058.jpg

11 Bartók Béla személyiségéről kiváló elemzést olvashatunk Pethő Bertalan könyvében: *Bartók rejtekútja*. Gondolat Könyvkiadó, Bp. 1984.

*Fortepan / Berkó Pál
Magyarország, Budapest V.
a pesti alsó rakpart lépcsője a Szabadság híd közelében.*